

A MAGYAR ANTIKA CAPITALIZMUS FOLYTONOSSÁGA

V E S Z P R É M Y L Á S Z L Ó B E R N Á T

A magyar politikatörténetben kevés olyan világnézeti elem van, mely annyira konzekvensen vonult volna végig a magyar politikán a 19. század végétől a 20. századig, mint az antikapitalizmus, melyet itt nagyvonalakban a tőkeközpontú rendszer árnyoldalainak kritizálásaként definiálhatunk. Bár szokás az antikapitalizmus fellángolását az összeomláshoz és annak negatív szociális következményéhez kötni, az antikapitalista gondolkodás a magyar politikai életben voltaképpen már a dualizmus időszakában bőven jelen volt, antikapitalista parlamenti párt volt a Katolikus Néppárt és az Országos Antiszemita Párt is, voltak erősen antikapitalista hangok a Függetlenségi és 48-as Pártban, a végig parlamenten kívüli Polgári Radikális Pártról és a különböző munkásmozgalmakról és a parlamenten kívüli Magyarországi Szociáldemokrata Pártról nem is beszélve. Ékes példája volt a közös felvonulásnak a *Husadik Század* folyóirat 1917-es ankétje, mely során keresztényszocialisták, polgári radikálisok, antiszemita és cionisták együtt kritizálták nemcsak az asszimilálódott zsidóság vélt vagy valós helyzetét a polgári-tőkés rendszerben, de magát a polgári-tőkés berendezkedést és annak szociális visszasságait is.¹

Kétségtelen, hogy a legerősebben az 1918-as összeomlást követően jelentkezett az antikapitalista gondolat Magyarországon – s nem csak a baloldalon. Itt nem mehetünk bele részletesen a pálfordulások taglalásába,² ám azon közszereplők sorából, akik 1918–19-ben még a baloldali forradalmakat támogatták, majd a jobboldalon folytatták karrierjüket, egy példát érdemes részletesebben is kiemelni, mégpedig Szabó Dezsőét. Szabó karrierje során számos irányzat híve volt – volt keresztényszocialista, polgári radikális, kommunista, antiszemita, majd „mindenellenes” népi író –, de ami konzekvensen végigvonult munkásságában, az éppen az antikapitalizmus volt.³ Itt talán nem kell különösbbe bemutatni az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság tőkeellenes lépéseit, radikális szociálpolitikai újításait és a magántulajdont nem tisztelő terror bevezetését, melyben utóbbi jeleskedett. Kevésbé ismert, hogy az öndeklarált ellenforradalmi rendszernek is erős szociálpolitikája volt, hiszen – szemben a kommunista történetírás torzításaival – a Horthy-rendszer sem volt kapitalizmusbarát, sőt!⁴ Az alábbiakban ezeknek a jelenségeknek eszméletörténeti háttérét kívánjuk feltárni.

1 VESZPRÉMY László Bernát: „50 krajcáros fajmagyarok”. Eddig ismeretlen hozzászólások a Husadik Század zsidókérdés-vitájához. *Szombat*, 2017. szeptember 14. <<https://www.szombat.org/politika/50-krajcaros-fajmagyarok-eddig-ismeretlen-hozzaszolasok-a-husadik-szazad-zsidokerdes-vitajahoz>>

2 Néhány ilyen részletet: VESZPRÉMY László Bernát: 1921. *A Horthy-rendszer megszűlésének története*. Jaffa, Bp. 2021. 22–24.

3 VESZPRÉMY László Bernát: „Az Elsodort falu szerzője (...) nem konjunkturalovag”. Szabó Dezső eszméiségének következetességéről. *Kommentár*, 2017/3.

4 VESZPRÉMY László Bernát: „Mindenki érzi, hogy itt valamit csinálni kell”. A cselekvő szociálpolitika gondolata a magyar jobboldalon a ’20-as évek elején. *Kommentár*, 2021/3.

ANTIKAPITALISTA KONSZENZUS

Hogyan gondolkodott az ellenforradalom a tőkés rendszerről? 1920-ban Grieger Miklós keresztényszocialista papképviselő vádbeszédet intézett a parlamentben; azt állította, hogy a kommunista hatalomátvételért (nála egyszerűen: „szociáldemokrácia”) a liberalizmus volt a felelős. Grieger – mintha csak előre látta volna a jövőbeli történész kérdéseit – felelt az önellentmondásra, miszerint a liberalizmus felelne egy diktatúráért:

„a szociáldemokrácia a liberalizmusnak törvényes gyermeke, bármennyire is szégyenkezik a liberalizmus ezen atyafiság miatt. Ugyebár, a szociáldemokráciának legmélyebb gyökere az ateista és materialista világnézet. Kérdem: ki hirdette és növelte nagygyá az ateizmust [...] ki vette pártfogásába a magyar nemzet elbetyárosodását okozó piszoklapokat? Ki, illetve kik? A liberalizmus politikai és tudományos exponensei. Ezeknek a tanait és praxisát a szociáldemokraták egyszerűen adoptálták és épen ezért állítom azt, hogy a szociáldemokráciának melegágya és szálláscsinálója a liberalizmus volt.”⁵

A „liberális” szó értelmezését erősen torzítja, hogy a 20. század elejére a liberális gondolkodást súlyosan megfertőzték a marxi tanok, és bizonyos vágyalmokra épülő, alapvetően szabadságellenes tételeket – mint az örök haladás dogmáját, a társadalmi igazságosság tételét vagy a versenyellenességet – elkezdtek „liberalizmusnak” nevezni.⁶ Hogy az urbánusok vagy polgári radikális szocialisták miért érdemelték ki a „liberális” jelzőt vitapartnereiktől, gazdaságtörténeti szempontból első látásra kevésbé érthető, hiszen ők maguk deklaráltan a liberalizmus elleni harcot vallották. Az utólag liberálisnak nevezett Károlyi Mihály például meg is írta Jászi Oszkárnak, hogy „egész politikai törekvésem arra irányul, hogy a kapitalizmust letörjem – hogy milyen eszközökkel, az ebben a vonatkozásban mellékes [...] Én szocialista vagyok, ti nem vagytok azok. Énnálam az első helyen a szocialista tanok megvalósítása áll – nem a demokrácia és a köztársaság”.⁷ Ezt később, emlékirataiban sem látta máshogy: „A mi hibánk a túlzott liberalizmus és a demokratikus eszményekhez való ragaszkodás volt.”⁸ Imént idézett levelében azt róta fel Jászi Oszkárnak, hogy „nem [elég] szocialista”, noha ezt Jászi nyilván vitatta volna. De Jászi is azt hirdette még a dualizmus alatt, hogy „a rohadt rendszer koporsójánál” – vagyis a kapitalizmus és a liberalizmus sírjánál – akar állni, nem sokkal a Tanácsköztársaság létrehozása előtt pedig arról cikkezett, hogy „nincs elegendő erkölcsi alapunk a bolsevizmussal szembeni harcra, mert még az erőszakos kommunizmus rémtetteinél is borzasztóbb a nyugati »kapitalista-militarista szellem«”.⁹ Tételeihez a legsötétebb vörösteror alatt is ragaszkodott, naplójába pedig ezt jegyezte fel: „Csakis az általános bolsevizmus segíthet!”¹⁰ Később nézetei egy részével szembehelyezkedett, azonban Fenyő Miksa okkal róta fel neki, hogy egyetlen demokrata sem engedhette volna meg magának, hogy valaha az államosítás, a terror és a diktatúra „kipróbálása” mellett emeljen szót.¹¹

A fent említett polgári radikálisok maguk legalább sosem tartottak igényt a „liberális” jelzőre, ám az urbánusok kacérkodtak ezzel a névvel. A *Nyugat* alapítója, Veigelsberg Hugó radikális szocialista „rendszerbuktatásról” álmodozott a dualizmus alatt, fia, Ignotus Pál pedig „liberális szocialistának” nevezte magát, deklarálva, hogy a bolsevizmussal csupán annak antidemokratikus

mindannyian
a liberalizmus elleni
harcot vallották

5 Nemzetgyűlési napló. II. köt. 1920. 213.

6 Friedrich A. HAYEK: Letters to the Editor. Liberal Pact with Labour. *The Times*, 1977. március 31. 15.

7 Idézi: GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztortörténet*. Osiris, Bp. 2001. 487. 55. lábjegyzet.

8 KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Magvető, Bp. 1977. 214.

9 Idézi: SIMÁNDI Irén: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon, 1848–1938*. Gondolat, Bp. 2009. 70. és *Világ*, 1919. március 2.

10 Jászi Oszkár naplója 1919–1923. szerk. LITVÁN György, MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2001. 33.

11 LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Bp. 2003. 198.

volta miatt nem értett egyet.¹² Az urbánus Vámbéry Rusztem szintúgy a szocializmusnak akarta megnyerni a liberális értelmiséget, Vázsonyi József, a liberális képviselő urbánus fia pedig úgy okoskodott, hogy míg a jobboldalon a vakbél van, addig balra a szív, s miután a vakbél nem kell, de a szív hiánya halálos, a liberális politikusnak tehát baloldalinak kell lennie.¹³ Fejtő Ferenc „liberális” íróként a lehető legegységesebben felelt Nathaniel Katzburg történésznek, mikor az világnézetéről kérdezte: „Antikapitalisták voltunk.”¹⁴

Alkalmanként tételesen kimutatható a kommunisták liberális miliőből való kiemelkedése. Jellemző példának okáért, hogy Kun Béla a *Budapesti Naplónál* dolgozott újságíróként, mely újság szerkesztőségében annak ellenére volt Marx a legtöbbet idézett szerző, hogy a lap beállítottsága hivatalosan liberális volt.¹⁵ Átlapozva a szabadelvű sajtó Tanácsköztársaságot megelőző számait, bőven lehet találni nemcsak tőkekritikus, de keményvonalasan antikapitalista cikkeket is. Zsilinszky Endre pusztán antiszemitizmusában tévedett, amikor *Hazaárulással vádolom* című cikksorozatában idézte Miklós Andor liberális *Estjének* erősen baloldali cikkeit.¹⁶ Az Ébredő Magyarok Egyesülete szintúgy hosszas válogatást közölt az *Est* kommunizmusbarát cikkeiből 1921 tavaszán; persze kérdéses, hogy a lényegében nacionalista szocializmust valló ébredők milyen erkölcsi alappal rendelkeztek az efféle idézetek közzétételére, ám a hivatkozott cikkek valóságosak voltak. Az *Est* 1918. július 28-án, egy évvel Kun Béla rémuralma előtt közölt szenvedélyes írást a Szovjetunióról, amelyben olyasmik álltak, mint hogy a nagy akaratú, rendkívül intelligens orosz kommunisták munkát és fizetést adnak a magyar foglyoknak, szakszervezetük, lakásuk, kosztjuk, ruhájuk lehet és „az emberek jól keresnek, nagy a jólét és vidámság. Az utcán többnyire nagyon elegánsan öltözött embereket és asszonyokat látni”. Egy évvel korábban, 1917. december 25-én, karácsony alkalmából közölte ugyanez a lap a következő, *Új megváltó* című verset:

Új Krisztus jött, de oly közel ma még,
Hogy fel sem éri ez a nemzedék,
S nem súgja szent érzések percein:
Lenin! Lenin!

1914. február másodikán a lap arról írt, hogy a föld magántulajdona „mérges illúzió”, amelyből ki kell ábrándulni; más számaiban az újság arról cikkezett, hogy Karl Liebknecht, illetve Trockij és Lenin „talpig becsületes” emberek, megint másutt pedig arról, hogy olyan államra van szükség, ahol az irányít, aki dolgozik, és nem az, „aki keres”. Felfoghatatlan, hogy egy polgári lap mi méltatni valót talált azon, hogy Moszkvában „volt polgárásszonyok és lefokozott tisztek” kényszerültek proletár munkára, ám tény, hogy az *Est* ezért is dicsérte a szovjetrendszert. A lap a Károlyi-forradalmat szintúgy támogatta: mint írta, az új rendszer szívükhöz nőtt, „hiszen mi ringattuk a bölcsőjét, mi szórtuk a szívekbe az igék mustármagvát, melyek gyökeret vertek, kisarjadzottak és virágba borultak”. Az újság „csodásnak” találta, hogy valaki már 1918. október 20-án vörös zászlót tűzött a parlamentre, Tisza gyilkosságának estéjét csak „virágos, kedélynyugtató éjszakának” nevezte, a lap munkatársa, Pásztor Árpád pedig a liberális *Pesti Hírlap* és a *Nyugat* kötelékébe tartozó Gellért Oszkár válogatásában írta le a következő mondatot: „Nagyszerű, megölték Tisza Istvánt!”¹⁷

12 Lásd Ady Endrének írt 1907-es levelét: <<http://mek.oszk.hu/05500/05565/html/al0348.html>> és Cobden, 1934/december. 11–12.; A Toll, 1934/5. 183. Ezt az öndefiníciót már akkoriban is kritizálták, vö. Franz OPPENHEIMER: *Az ártatlanul elítélt szabad verseny*. Cobden Szövetség, Bp. 1923. 32–33. A Cobden Kör történetéhez lásd: <<https://mandiner.hu/hetilap/2022/02/igy-nem-lett-nogradbol-texas>>.

13 A magyar értelmiség történetéhez. III. köt. szerk. SOMLAI Péter, Oktatási Minisztérium, Bp. 1976. 102., valamint A Toll, 1927/24. 8. és Cobden, 1937/június. 201–202.

14 Nathaniel KATZBURG: *Beszélgetések Scheiber Sándorral és Fejtő Ferencsel*. Babel, Bp. 2000. 58.

15 JÓZSEF Antal – MUCSI Ferenc: Kun Béla pályakezdése = *Kun Béláról. Tanulmányok*. szerk. MILEI György, Kossuth, Bp. 1988. 102.

16 Szózat, 1921. március 12. és 13. Lásd még: *Nemzet Szava*, 1937. április 4.

17 PÁSZTOR ÁRPÁD: *Forradalom! = A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar íróinak önvallomása*. szerk. GELLÉRT Oszkár, Légrády, Bp. é.n. 103. Az összes többi *Est*-idézet a következő kiadványból származik: *Az Est bűnlajstrom*. ÉME, 1921. május–június, a pamflet megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár FM3/10602 jelzetű mikrofilmtekercsén.

SZERKESZTŐSÉG: VIII. CONTI-UTCA 4.
(Telefon: József 3-29 és József 3-30.)
KIADÓHIVATAL: VIII. CONTI-UTCA 4. SZ.
(Telefon: József 3-31 és József 3-32.)

[illegible][illegible]

!mm

2013

Keyes szék ár: 2000, fűszegszék 5000, lámpaszék 4500 K. Ausztráliai szék, vastag 0000 K. Japán szék árak: 3 szék, vas 4 szék, fűszegszék 1500 K., Cseresznyés szék 1200 K., vas 2 K.

KIADÓHVATÁRI VIB. CONTI-UTCA 4. 63

szavazzatok szociáldemokratára!

MŰHELY | 115

Proletkult –
A Tanácsköztársaság
propagandaplakátjai 1919-ben
(Fortepan)

A progresszív értelmiség egy része láthatóan nem látta be, hogy nem lehet „kis jó, finom halálbüntetésről” álmodozni a visszafordíthatatlan erkölcsi összeomlás és a jog- és személybiztonság felszámolása nélkül. Buday saját „kis jó, finom halálbüntetését” végül a Héjjas-különítmény osztotta ki, mely egyes – talán túlzó – visszaemlékezések szerint 1919 telén az orgoványi erdőben felnyitotta Buday koponyáját, és dróttal piszkálta ki az agyát. Hogy valóban így végezték-e ki a polgári szocialista egyetemi professzort, kérdéses, de az, hogy egy polgár nem álmodozhat proletárdiktatúráról, nem.

S noha egyes polgári politikusok ellen felhozott vádak kétségkívül alaptalanok voltak, például az, hogy Wertheimer Ede történész az *Encyclopaedia Britannica* 1921-es kiadásában a kommunizmust már 1918 februárjában betiltani akaró Vázsonyi Vilmost szocialistának nevezte, még Vázsonyi személyes iratai között is fennmaradt egy levél, mely szerint elméletben antikommunista emigrációjában is a „keresztény, polgári pártok” letörésén fáradozott.²¹ Egy időben a kommunizmusért még olyan polgári egyének is lelkesültek, mint Márai Sándor, aki a *Vörös Lobogó*ba írt támogató hangú cikkeket, sőt még az alapvetően pacifista Baltazár Dezső is üdvözölte egy magánlevelében a szocializmust.²² A liberális *Nyugat* emblemikus tagjai, mint Osvát Ernő és Babits Mihály szintúgy a kommunista írói direktórium tagjai voltak; a lap munkatársa, Móricz Zsigmond valószínűleg csak egy igen naív pillanatában vethette papírra 1919. áprilisi sorait, mely szerint a kapitalizmus az „undok, gonosz és förtelmes pénz”, míg a kommunizmus az „angyali ártatlanságú életet” kínálja.²³

21 LACKÓ Miklós: Szekfű, Bethlen és az *Encyclopaedia Britannica*. *Történelmi Szemle*, 1984/1–2. 244–247., valamint *Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésről, a feszültségekről és az értékekről, 1790–2012*. II. köt. szerk. KOMORÓCZY Géza, Kalligram, Pozsony, 2015. 247. és Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai. II. köt. szerk. CSERGŐ Hugó – BALASSA József, Vázsonyi Vilmos Emlékbizottság, Bp. 1927. 258.
22 *Vörös Lobogó*, 1919. március 28. Márai később letagadta az írást: *Pesti Hírlap*, 1942. május 24. Ma tényként kezelik szerzőségét: <<https://pim.hu/marai-sandor/2011-november>> és Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. július 28. 2. pont.
23 SALAMON: *Nemzeti önpusztítás. I.m.* 149–150. és MÓRICZ Zsigmond: *Új világot teremtsünk. Gyűjtemény 1918–19-es írásaiból*. rend., jegyz. DURKÓ Mátyás, Művelt Nép, Bp. 1953. 143.

A liberális irodalmi folyóirat elvi- és értékrendbeli mélypontot ért el, mikor hasábjain engedte publikálni a kommunista Balázs Bélát és a kulturális marxizmus fő ideológusát, a későbbi tizedelő komisszár Lukács Györgyöt.²⁴ Ezek fényében valóban volt valami a katolikus *Magyar Kultúra* 1921-es megjegyzésében, miszerint „a két év előtt még gyilkos” liberális sajtónak nem lenne szabad „ma az erkölcsbíró és a jogrendőrt játszanía közröhej és közkacaj nélkül”.²⁵

JOBBDALI ANTIKAPITALIZMUS

Az antikapitalizmusnak persze voltak hívei a konzervatív oldalon is. Szekfű Gyula bécsi levéltáros a dualizmus utolsó előtti évében, 1917-ben került a közélet figyelmének középpontjába, mikor kezdő történészként konzervatív tabukat ledöntő, II. Rákóczi Ferencről szóló könyvével felborzolta a hagyományos elit kedélyeit, és kivívta nemcsak a baloldali-liberális lapok vagy éppen Szabolcsi Lajos és a *Nyugat* szimpátiáját, de a kommunista-anarchista Szabó Ervinét és Gábor Andorét is.²⁶ A tetszés kölcsönös volt: a fiatal Szekfű szociáldemokrata és polgári radikális szimpátiákkal rendelkezett.²⁷ Mindössze néhány év elteltével, 1921-ben Klebelsberg Kunó azonban már így írt a progresszió által egykor kedvelt történésznek: „Három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, a *Te Három nemzedékedet*, Tormay Cécile *Bujdosó* könyvét, és [...] Horváth János *Aranytól Adyig* című füzetét.”²⁸

Persze Horváth és Tormay könyvei közel sem gyakoroltak olyan hatalmas szellemtörténeti hatást, mint Szekfű *Három nemzedéke*, s a történész munkássága jobban rávilágít a korabeli jobboldali antikapitalizmus mibenlétére. A *Három nemzedék* tömören a dualizmus értelmiségének elítélése volt, az ország tönkremenetelét – a háborús vereséget, a „forradalmakat” és Trianont – a szabadelvűség, konkrétan pedig a kapitalizmus és a zsidóság nyakába varró vádmunka. Horváth János úgy értékelte, hogy Szekfű írása „a zsidó-kálvinista” kereskedőszellem antitézise volt.²⁹ Szekfű ezt úgy írta le, hogy „az idő múltával a kapitalizmus mind nagyobb méreteket öltött, mind félelmesebb szörnyeteggé vált, mely gyáratokat alkot, s az emberek százazreit és millióit zsúfolja össze füstös nagyvárosok egészségtelen, erkölcsrontó levegőjében. S minél tovább tart a liberalizmustól hirdetett korlátlan szabadság, annál szabadabban falja fel a kapitalisztikus nagyüzem a kicsinyeket, annál korlátlanabbul zsákmányolja ki a gazdasági gyöngéket, elsősorban a munkásokat” – e tőkekritikus szövegét egy teljes fejezet követte, amelyben a zsidóság kapitalizmussal való kapcsolatát elítélően ecsetelte.³⁰ Szekfű könyve – melyben kiterjedt munkásvédelmet és az iparosok törvények általi szabályozását is követelte – gazdasági értelemben kifejezetten progresszív volt. Maga Szekfű sem titkolta könyvének előszavában, hogy ő már 1917-ben is a kapitalizmus halálát és az „állami szociális előrelátás” jövőjét jósolta, de „három évvel ezelőtt a liberális illúziókba burkolózó magyarság e szavakat idegennek találta, visszhang reájuk alig kelt, ha annak nem veszem, hogy némely polgári-radikális kritikus megbámult miattuk, mint valami özönvíz előtti konzervatív őslényt”; azonban a kommunizmus „óta a magyar világ nagyot változott [...] mert immár mindenki meggyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a tévelygés korszaka volt”.³¹ Szekfű tehát a bolsevizmusban is tételeinek megigazulását vélte felfedezni, mondván,

**konzervatív színezetű
antikapitalizmus**

24 *Nyugat*, 1910/6. Hatós Pál vitatja, hogy Lukács valaha tizedelt volna, vö. *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története*. Jaffa, Bp. 2021. 17–18. Valójában az általa hivatkozott tanulmány szerint is már 1925-ben emléktáblát avattak a rokonok az egyik tizedelésen életét vesztő vöröskatonának. LÉNGYEL András: A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti hátteréhez. *Forrás*, 2017/1. 88.

25 *Magyar Kultúra*, 1921. 391.

26 DÉNES Iván Zoltán: *A realitás illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Akadémiai, Bp. 1976. 83., 105., 110., 113. és 135–136.

27 DÉNES Iván Zoltán: Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata, 1913–1946. *2000*, 2011/1. 63–64. 22. lábjegyzet. és DÉNES: *Realitás illúziója. I.m.* 143. 10. lábjegyzet.

28 Idézi: KOLLARITS Krisztina: *Egy bujdosó trónja. Tormay Cécile*. Magyar Nyugat, Vasszilvagy, 2010. 74.

29 DÉNES: *Realitás illúziója. I.m.* 166.

30 SZEKFÜ Gyula: *Három nemzedék. Élet*, Bp. 1920. 85. és 212.

31 Idézi: DÉNES: *Realitás illúziója. I.m.* 152–153.

HÁROM NEMZEDÉK

EGY HANYATLO KOR TÖRTÉNETE

IRTA:
SZEKFÜ GYULABUDAPEST, 1920.
„ÉLET”-IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNTÁRSÁG KIADÁSANEMZETI
ÚJJÁSZÜLETÉS
ÉS SAJTÓIrta:
ZSILINSZKY ENDREA TÁLTOS KIADÁSA.
1920.MAGYARORSZÁG
ÚJÁÉPÍTÉSE
ÉS A
KERESZTÉNYSÉGIRTA
BANGHA BÉLA S. J.KIADJA
A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

Ára 12 korona.

Ellenforradalom – Szekfű Gyula:
Három nemzedék (1920), Zsilinszky Endre:
Nemzeti újjászületés és sajtó (1920) és
 Bangha Béla S.J.: *Magyarország újjáépítése
 és a kereszténység* (1920)

a kapitalizmus nyomorba dönt, ezért szakítani kell a polgári rendszerrel és annak gazdasági szabadságával, helyette pedig az állami szerepvállalás, a szabadság-, demokrácia- és tőkekritika irányát kell követni.³² S noha maga Szekfű nem akart bolsevizmust, csak „szociális köztársaságot”, a kommunisták támogatták, ő maga pedig a német kommunista forradalommal is szimpatizált.³³

Milyen megfontolások húzódtak Szekfű antikapitalizmusa mögött? A kérdésre némi választ ad Szekfű és a kommunista Gábor Andor levelezése a „forradalmak” és az „ellenforradalom” idején. Szekfű levelezésében kifejtette, hogy szerinte a jobb- és baloldal között az egyetlen átvezető kapocs a kapitalizmus elvetése. Hogy ő személyesen nem kommunista, írta Gábornak, annak okai, „mint Ön tudja, éppen nem anyagiak. A kapitalizmusért nevétséges volna nekem lelkesednem. És tudom, hogy a kapitalizmusnak át kell alakulnia a világháború katasztrófája után”.³⁴ Megegyezve tehát a gazdasági szabadság elvetésében, Szekfű főleg a terror módszereit kritizálta: „A diktatúra békés idején olyan megdöbbentő nyugalommal fejtette ki előttem – ott az Önök kis szobájában –, hogyan kell a gonosz parasztsággal, mely szabotál és bojkottál, elbánni. Az Ön akkor revelált terve azóta is mázsás súllyal nehezedett rám, de utóvégre azért volnék historikus, hogy megértsem azt a szomorú tény is, ha egy ártatlan jó ember fanatizmusból [...] kardot ránt, és egész falukat ki akar irtani gépfegyverrel és felégetéssel [...] Szerény polgári ideológiám szerint talán mégsem kellett volna a termékeny magyar talajra oly bőkezűen kiszórni a Buharin elvtárs ideáit, melyek szerint mindenki kardra hányandó, aki néki nem híve”.³⁵

A fentiekből egyesek radikálisabb konklúziókat vontak le. A székesfehérvári *Testvér* című keresztényszocialista lap cíkcímei között ilyeneket találunk: *Szüntessük be a szabadkereskedelmet!, Krisztus vagy Marx?, Szocializmus kell!*³⁶ A lap tisztázta, hogy „nem fogunk megijedni a szocializmus visszahozásától”, kifejtve, hogy „a marxizmusnak az a tétele igaz”, hogy le kell törni „a kapitalizmus kegyetlenségeit [...] ezt természetesen akarjuk mi is”, mindössze azt téve hozzá, hogy „a tökéletes és örök szocializmus Krisztus szocializmusa”.³⁷ A *Ludovikás Levente* így fogalmazta meg a két háború közti férfiideált: „A materialista világnézetnek [...] minden csíráját ki kell irtani élettettünkéből, minek jelszavai: pénz, egyéni érvényesülés, anyagi jólét, mohó élvezetek”.³⁸ Más példák is idézhetők, ismertebb jobboldali szerzőktől. Zsilinszky Endre szerkesztői munkássága alatt a *Szózat* versenyre kelt a szocialista lapokkal a kapitalizmus ostromozásában. Cikkcímei, mint *A tőke ellen*, *a Békét az egész munkássággal* vagy *A dözsölő nagytőke* kellő képet festenek nézeteiről.³⁹ Zsilinszky heves tőkeellenességében a német forradalmat és a zsidó polgárság szovjetunióbeli felszámolását is méltatta, illetve a *Szózat* egy vezércikke azt is kifejtette, hogy bár „a magántulajdon nagy dolog [...] van bátorságunk kimondani, hogy még nagyobb szentségek is vannak a földtekén, mint hogy XY börzeügynök minden körülmények között szabadon sétálhasson 15 egymásba nyíló szobájában”. „A szívtelen kapitalizmus megbukott” – így az ítélet.⁴⁰ A cikk azzal érvelt, hogy a gazdag kereskedők „nagyreszt zsidók”, és ezért a magántulajdonuk elvétele erkölcsös. Zsilinszky

32 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Bp. 2007. 295.

33 DÉNES: *Realitás illúziója. I. m.* 143–147.

34 MTA Kézirattár, Ms 4492/170. Szekfű Gyula levele Gábor Andor számára, 1920. július 7.

35 MTA Kézirattár, Ms 4492/169. Szekfű Gyula levele Gábor Andor számára, 1920. június 28.

36 *Testvér*, 1920. március 28.; 1919. december 6.; 1919. október 28.

37 *Testvér*, 1919. október 28.; 1919. szeptember 7. és október 12.

38 *Ludovikás Levente*, 1923/június. 38.

39 *Szózat*, 1920. február 11–12., március 7., 1921. október 4. és 7.

40 GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*. Osiris, Bp. 2012. 134.; *Egyenlőség*, 1924. február 9. és *Szózat*, 1921. október 1.

már nem élhette meg, amikor a kommunisták nemcsak a „15 szobás pesti zsidókat”, de a rendszeridegennek ítélt keresztényeket is kitelepítették vidékre, ugyanazon filozófia alapján.

Mailáth József gróf okkal panaszkolt Bethlen Istvánnak, hogy a *Szózatot* és a keresztényszocialista *Népet* olvasva arra jutott, hogy „teljesen igazuk van azoknak – még az ellenségeinknek is –, akik ezt a tónust kifogásolják”.⁴¹ A *Nép* tónusát azonban nem alulról, hanem felülről határozták meg: Teleki Pál maga kérte fel Benárd Ágostont a lap szerkesztésére, aki deklarálta exszocdem s emellett a zsidó vagyonekobbzás exponense volt: „Elég, ha [az ember] kimegy az utcára, és látja, hogy aki az utcát seprí, az mind magyar ember, és a mellette elsuhanó autóban majdnem mindig zsidó ül” – szerette mondogatni.⁴² A lap későbbi munkatársai úgy definiálták munkájukat az újság hasábjain, hogy „a kapitalista zsidók világuralma”, illetve „a Wall Street és a gettó szövetsége” ellen küzdöttek, a Szovjetunióval is szimpatizáltak, és úgy gondolták, hogy haza kellene hozni az emigrációban élő Garbai Sándor szocialista munkásvezetőt, mivel ő nem volt zsidó.⁴³ Ahogy a fajvédő lapok, úgy a keresztényszocialista *Nép* cikkei is sokatmondók: *Vissza kell venni a bankoktól a milliárdokat!*, a népszövetségi kölcsön *Pénzügyi Trianon*, meg kell vívni a *Gazdasági szabadságharcot!* és *A dolgozó nép harcát az elnyomókkal*, mert *A zsidótőke rabszolgává tesz*. Ha mindez szocializmusnak tűnik, hát a lap ezt is vállalta: ők is hittek „a jövő szocializmus” lehetőségében, és noha a kommunisták talán ateisták voltak, de legalább ezek voltak „Lenin utolsó szavai: »Pusztítsátok el a zsidókat!«”.⁴⁴ Míg egyesek csupán a Buday-Goldberger Leó iparmágnás birtokában lévő gyárak magasabb adóztatását követelték, addig a *Nép* arról írt, hogy „már magában véve az is bűn, hogy a Goldberger gyár létezik”.⁴⁵ A keresztényszocialista Grieger Miklós büszke volt rá, hogy „politikánk nem lehet más, mint a kisemberek politikája [...] nem nehéz rájuk akadni; ők képezik a tömeget”.⁴⁶

A kapitalizmuskritikában – szemben a tőke és az egyház szövetségét vizionáló szocialista történetírás tétéleivel – katolikus szerzők is jeleskedtek. Bangha Béla SJ *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című munkája a kapitalizmuskritika, az újraosztás (és az antiszemitizmus) opusa volt. A könyv „a szabadverseny szabadkalózáinak” megfélemezését és a bankvilág „kíméletet nem ismerő reformját” akarta, a kötet jelszavául Bangha azt az idézetet választotta, hogy „a szocializmust csak úgy győzhetjük le, ha tartalmának kisebb, igaz részét üzemünkben megvalósítjuk”. Munkájában Bangha a kommunizmushoz való hozzáállásáról is írt: „Sok szempontból szerencse még, hogy jött a bolsevizmus. Valóságos Isten áldása, hogy ez a csaknem halálos halántékon-üttetés ért minket; máskülönben valószínűleg tovább rothadtunk volna a penészen, siklottunk volna tovább lefelé a lejtőn [...] Kellott ez a lecke” – tette hozzá. A könyv többek között felvetette a nemesek kötelező dolgoztatását, az alkohol és a mozik betiltását, illetve a zsidók eltávolítását a katedrákról, a sajtóból, az irodalomból, a kereskedelemből és a közhivatalokból.⁴⁷ A kötet radikális üzenete azonban nem riasztotta el a polgári, konzervatív olvasókat. Bangha hagyatékában fennmaradt Horthy Miklósné gratuláló levele, aki a könyvet „a legnagyobb érdekléssel és élvezettel” olvasta, illetve Herczeg Ferencé, aki „nagy

Keresztény szocialisták – Giesswein Sándor (1856–1923), Prohászka Ottokár (1858–1927) és Griger Miklós (1880–1938) (Wikimedia Commons, 8 Órai Újság, 1938. március 1. 3. oldal)

⁴¹ Bethlen István titkos iratai, szerk. SZINAI Miklós – SZÜCS László, Kossuth, Bp. 1972. 125.

⁴² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), XXV.1.a.1947/3557. Benárd Ágoston népbírói pere, 13., 22., 25. és 50.

⁴³ BFL, XXV.1.a.1945/4832. Temesváry László népbírói pere, 119–122.

⁴⁴ *Nép*, 1921. szeptember 27.; 1924. január 5.; 1924. december 16.; 1923. december 13.; 1924. március 13.; 1924. október 26.; 1925. március 31. és 1924. február 9.

⁴⁵ Idézi: *Zsidó Szemle*, 1922. október 27.

⁴⁶ *Nemzetgyűlési napló*, II. köt. 1920. 110.

⁴⁷ BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társulat, Bp. 1920. 35–38., 85–88. és 102–105.

Rendszereken átívelő –
Nyomor Budapesten 1921-ben...
(Fortepan / Library of Congress)

értékűnek” látta a munkát, valamint Gárdonyi Géza sorai, aki pedig azt írta jellegzetes betűível, hogy „biz’ ezt a művet minden magyar embernek meg kellene köszönnie”.⁴⁸

Más példák is idézhetők, Ernszt Sándor pappolitikus és későbbi népjóléti miniszter arról írt könyvet 1921-ben, hogy a „legfontosabb megoldandó probléma a kapitalizmus”, melyről „mindenki érzi, hogy itt valamit csinálni kell”.⁴⁹ Zadravecz István tábori püspök „nemes szocializmust, nacionális, hazafias szocializmust akart látni”, illetve a „kapitalizmus, klerikalizmus és rojalizmus letörését”, és ennek eléréséhez például a nyomdák „kommunizálását”, sőt „szó nélküli elfoglalását” helyezte kilátásba.⁵⁰ Turi Béla pap és lapszerkesztő *Programunk* című írásában így foglalta össze a „szegedi gondolatot”: a magyarság „végzetes önsorán keservesen tapasztalta meg, hogy a liberalizmus nem a szabadság és a jólét, hanem a nemzeti felbomlás és a dekadencia útjára vezet. A liberalizmus, mint gazdasági elv is megbukott. Az egyenlőtlen verseny épp az egyenlőséget tette csúffá [...] Magát a társadalmat kell újjászervezni. Ez a szocializmus történeti feladata”.⁵¹ Csik József keresztényszocialista parlamenti képviselő akképp szónokolt, hogy a kapitalizmus letörését „nem Marx mondotta ki először, hanem Krisztus, majd Szent Pál”.⁵² Giesswein Sándor, a háború előtt még antiszemizmusáról ismert, majd inkább a szociáldemokráciához közel kerülő prelátus elismerte „Marx nagy érdemét”, és a „társadalmi igazságosság” nevében akart küzdeni „a gazdasági liberalizmus égbekiáltó bűnei ellen”.⁵³ A már bemutatott Grieger Miklós a „krisztusi szociálpolitika” lépéseit így sorolta fel a parlamentben: „Az eszközök ismeretese: vagyonmaximálás, kisajátítás, magas vagyonadó, jövedelmi, örökösödési, luxusadó kivétele; sőt a vagyonnév is jogosult és annál jogosultabb, minél kirívóbb a nagy vagyon, minél tisztátalanabb annak forrása és minél pöffeszkedőbb az a fény-

48 Jezsuita Levéltár, VI. 9. Bangha Béla hagyatéka, Horthy Miklósné levele Bangha Béla számára, 1920. október 22.; Herczeg Ferenc levele, 1921. január 13. és Gárdonyi Géza levele, 1921. január 24.

49 ERNST Sándor: *A keresztény nemzeti politika egy éve*. Stephaneum, Bp. 1921. 33. és 35.

50 Péter István, *a mi Kapisztránunk, a forradalmi évben*. Szeged, 1920. 44. és Zsidó Szemle, 1921. március 18.

51 *Nemzeti Újság*, 1919. szeptember 28.

52 *Szózat*, 1922. július 28.

53 GIESSWEIN Sándor: *Munkás-védelem és a ker. szociális tevékenység*. Buschmann F. Bp. 1901. 3–4. és Uő.: *A szociális kérdés és a keresztény-szociálizmus*. Stephaneum, Bp. 1917. 13. és 18.

...és 1947-ben
(Fortepan / Library of Congress)

űzés, amelyet a dúsgazdagok, a szegények vérén meggazdagodott dúsgazdagok kifejtenek. Ha egyes bankkrózusok el is veszítenék vagyonuknak 50 százalékát, még mindig elég maradna nekik ahhoz, hogy emberhez méltó kultúréletet éljenek”;⁵⁴ A kérdés legnevesebb szószólója kétségkívül Prohászka Ottokár volt, akinek munkái leplezetlen tökekritikáról tesznek bizonyosságot. Egy korai esszéjében a püspök arról írt, hogy a papi feladatok közé tartozik „a gazdagok és a birtokos osztály által elkövetett igazságtalanságok evangélium nevében [való] megbélyegzése”; egy másik írásában a szociáldemokráciának „nyújtott kezét”, kifejtve, hogy valóban „le kell számolni” a „plutokráciával, a zsidósággal és a bankokkal [...] Teljesen [meg]érttem a szocialistákat”.⁵⁵ Naplójában azt is

⁵⁴ *Nemzetgyűlési napló*. II. köt. 1920. 110.

⁵⁵ *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. XI. köt. szerk. SCHÜTZ Antal, Szent István Társulat, Bp. é.n. 42. és 259.; *Uo.* XX. köt. 22., 56. és 328.

feljegyezte, hogy „az osztályharcnak van jogosultsága”.⁵⁶ A püspök azonban a nyilvánosság előtt is vállalta a kommunizmus egyes „erényeit”, név szerint, hogy az „sebet ütött” a liberalizmuson:

„Hogy ez az ököl lecsapott a modern kapitalizmus fejére, azon nem csodálkozunk, s azt nem is siratjuk; sőt meg vagyunk győződve, hogy ez az ököl is a gondviselés napszámosa, fekete, piszkos, durva fajtájú, de mégis csak napszámosa, amilyenek voltak a jégkorszak s a kontinenseket elsöprő tengerárok a geológiában s az őrjöngő cézárók és vérivó forradalmárok a történelemben. A plutokratizmusért s a kapitalizmusért ugyancsak nem fáj a fejünk s még kevésbé szívünk, s ha romjai alá kell temetnie sokat, ami szép s nagy nekünk, azért nem sírunk”.⁵⁷

S noha a protestánsok alapvetően mindig nyitottabban álltak hozzá a kapitalizmus kérdéséhez, Sebestyén Jenő református lapszerkesztő például kiállt a decentralizált, kicsi állam és szabad kereskedelem mellett, még Ravasz László kálvinista püspök is úgy vélte egy 1921-es beszédében, hogy a modern világban az ember a „tőke rabszolgája” lett, és ezzel az „evangéliumi szocializmust” állította szembe.⁵⁸ Raffay Sándor evangélikus püspök pedig a szocialista eszme „feltétlenül helyes” mivoltáról írt, illetve annak legfontosabb tényezőjeként a zsidókérdést jelölte meg.⁵⁹

„sebet ütöttek a liberalizmuson

Bár manapság az effajta népkarakterológiai magyarázatok elavultak, és itt mi sem iratkozunk fel ilyesmire, Szekfű Gyula mégis rátapintott valamire, amikor arról írt, hogy a magyar nemesség nem foglalkozott kereskedelemmel (mely egyébként a közép- és felsőosztály életéhez kellett volna, hogy tartozzon), ezért azt a bevándorlók, a zsidók és a németek töltötték be.⁶⁰

1922-ben teljes tanulmányt szentelt a magyarság nemes nyereszkedésellenességének. A *magyar bortermelő lelkialkata* című írásában, amely egyébként arról szólt, hogy a magyar bortermelő azért csúszott ki a piaci versenyből, mert nem eladásra, hanem egyfajta lelki tevékenység végzésére csinált bort, erényként méltatta a magyar gazdák üzleti vereségeit: a magyar „egy népfaj, melyből hiányzik a kapitalisztikus tehetség, mely nem tud és nem is akar nyereszkedni”.⁶¹ Érdekes módon a sztereotípiát a túloldaltól is aláírták. A keresztény középosztály kereskedelmi pályára való átállásának szükségessége olyan égető volt, hogy még a liberális, kapitalista és zsidó származású Sándor Pál is elismerte azt: „Nagy baj, hogy nálunk a kapitalisták 98%-a zsidó, de ebben a keresztény társadalom a hibás, amely a közgazdasági tevékenykedést másodrendű foglalkozásnak tekinti. A keresztény társadalom vonuljon be a közgazdasági életbe; a keresztényeket minden vállalat szívesen fogadja, például a Kereskedelmi Bank is.”⁶²

ZÁRÓ GONDOLATOK

A fentiek ugyan nem voltak közvetlen megágyazói sem a holokausztnak, sem a Rákosi- és Kádár-rendszerek diktatúrájának, ám kétségkívül segítenek felrajzolni a magyar antikapitalizmus jelenségének egyfajta ívét, mely a dualizmuson át a 20. század közepéig tartott. A kommunizmus idején az antikapitalizmus hivatalos állami ideológiává vált, természetesen megannyi ellentmondással. ■

56 PROHÁSZKA Ottokár: *Soliloquia*. I. köt. Szent István Társulat, Bp. 1929. 326–329. és 340–341.

57 *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. I. m. XX. köt. 313.

58 Ráday Levéltár, C/68, Sebestyén Jenő anyaga, 2. doboz, *Kálvinista Politikai Szövetség programja*, évszám nélkül, *Keresztény állam, integritás* című rész és Kovács György: *Protestantizmus és kapitalizmus: magyar gazdaság- és esztörténeti tanulmányok*. Heller Farkas Füzetek, 2010.

59 Evangélikus Levéltár, Raffay Sándor (önéletrajzi) feljegyzései, gépelt dokumentum, jelzet és oldalszám nélkül, *A szociális kérdésről* című rész.

60 SZEKFÜ: *Három nemzedék*. I. m. 291.

61 SZEKFÜ Gyula: *A magyar bortermelő lelkialkata*. Mundus, Bp. 1922. 47.

62 *Népszava*, 1920. április 17.